

близки черти притежават стенописите от цяла група църкви в Атика недалече от Атина⁹³: двукорабната пещерна църква в Пентели, „Св. Петър“ и „Св. Георги“ в Каливия Кувара, „Св. Богородица“ в Меренда и дори един паметник в Гераки, Пелопонес – църквата „Св. Созонт“. Цялата група паметници е създадена от гръцки майстори по времето, когато тези земи са в ръцете на кръстоносците. Те притежават плътния твърд контур, широко отворените очи, едро стилизираните гънки и черти на лицата, богатата източна поначало украса на дрехи и аксесоари и едни много характерни кичурчета по косите на беловласите светци⁹⁴. Ателиетата у нас и в Атика са различни, но общата тенденция е една и съща. Два от гръцките паметници са датирани чрез посмъртния портрет на атинския митрополит Михаил Хониат във втората четвърт на XIII в., като единият има и дата 1233–1234 г. От първото десетилетие на века са според специалистите стенописите в Гераки, където се среща и „куфическият“ орнамент върху някои тъкани⁹⁵ (вж. навоите на слугата от „Възкресението на Лазар“ и щита на един от военните светци в Паталеница). Съчетанието на стилови белези отвежда и към паметници от същото време в Кападокия⁹⁶. Че стенописите в Паталеница са от XIII в., свидетелства явното влияние от втората живописна тенденция в изкуството на века, например в меката моделировка на лицата или сочните устни на светците⁹⁷. Гръцките надписи в Паталеница, макар и с много грешки, са изключение за паметниците от XIII в. по нашите земи. Това ни напомня, че през XIII в. от 1208 г. до 1230 г. Баткун е в ръцете на латините, по-точно във владенията на деспот Алекси Слав, племенник на първите Асеновци, но зет и васал на цариградския латински император⁹⁸. Дали не трябва да обясним с този факт стенописите в Паталеница, техните гръцки надписи и стиловите им особености, които ги отличават от паметниците, свързани с българската столица?

От последните четиридесет години на XIII в. до нас не е достигнал друг достатъчно добре запазен паметник на стенната живопис. Единствено в църква № 14 на Трапезица меките, моделирани с полупрозрачни нюанси на зелено и червено гънки на дрехите на запазените фигури позволяват да датираме стенописните фрагменти от прехода между XIII и XIV в.⁹⁹

Сред известните досега български ръкописи, създадени през XIII в., за съжаление само един-единствен – „Евангелието на поп Добрейшо“ от първата половина на века (вероятно 1221 г., НБКМ, № 17) – е илюстриран, и то с миниатюри, представящи евангелистите¹⁰⁰. Запазени са само две от тях. Писано вероятно в западните области, евангелието е пример за антикласичната тенденция в средновековната живопис, като изпълнението е доста графично и елементарно и напомня ранните стенописи от тази тенденция в Костур, в Кападокия и ранните коптски ръкописи¹⁰¹, особено с висящите кандила и гроздове (л. 18об.) или акротерите и твърдите листа около рамката на заставката (л. 121). Към същата тенденция можем да отнесем яркия колорит с превес на червено, жълто, зелено и синьо, както и наивните обозначителни надписи. Орнаментът от плетеничните рамки на заставките и тератологичните инициали отразяват по-съвременни тенденции, в които все още могат да бъдат проследени основните елементи от структурата на животинското тяло, т. е. един сравнително ранен етап от развитието на тератологията.

Неособено изящни, но работени по по-живописен образец са двете миниатюри на евангелистите Марко и Лука в Евангелие № 22 в НБКМ – София, датирано около края на XIII или началото на XIV в.¹⁰² Неумелото изпълнение – едрите глави с тежки черти на лицата, широките къси носове и дебелият контур – не може да прикрие факта, че образецът на миниатюрите е бил от значително по-добро качество, което личи и по фланкираната от две високи къщи-кули стена на фона, завесите над тях, украсата по архитектурните съоръжения и по табуретките, на които седят евангелистите. Повитът от заставките, бял на червен фон, има паралели както в други ръкописи, така и в стенописи от епохата¹⁰³. Неговата форма и архитектурният декор на миниатюрите ни дават основание да ги отнесем по-скоро към първата четвърт на XIV в.

*

Въпреки продължителния мир през царуването на Теодор Светослав (1300–1321) паметниците на българската живопис от първите двадесет години на XIV в., запазени по нашите земи, са също малко на брой. Повече стенописи са съхранени от времето на цар Иван-Александър (1331–1371). Цялостното им проучване и групиране е значително затруднено от факта, че голяма част от тях нямат връзка помежду си, че

67

68

69

